

Column

Het onbedorven fatsoen van de middelen

Antipolitieke overwegingen

Cyrille Offermans

Portret van een politicus

De conformeringsdwang van het politieke bedrijf moet de laatste jaren wel onrustbarend zijn toegenomen: een jaar of wat geleden kon je socialistische, liberale en christen-democratische politici, alsmede hun talloze ideologische variëteiten, nog moeiteloos van elkaar onderscheiden. Tegenwoordig is dat anders: in spraak, houding en voorkomen vertonen ze, ongeacht herkomst of overtuiging, een welhaast verpletterende gelijkenis. Ze dragen dezelfde pakken, bezoeken dezelfde kapper en zijn allemaal in het bezit van hetzelfde diploma 'spreken in het openbaar'.

Een oppervlakkige beschouwer zou in die uniformiteit wellicht een symptoom van een toe te juichen ontideologisering van de politiek zien: eindelijk hebben de dames en heren afstand genomen van partijfolklore en eilandzeden, eindelijk proberen ze een niet-sectarisch soort Nederlands te spreken, iets wat althans in de richting gaat van een *algemeen beschaafd*. Maar dat blijkt al gauw een optimistische vergissing. Al die geboorneedheden die men met terugwerkende kracht als indicatoren van zijn 'identiteit' is gaan beschouwen - dialect, regionalisme, trouw aan de voorvaders en het Ene Boek - mogen dan goeddeels zijn weggesaneerd, wat ervoor in de plaats is gekomen is vermoedelijk nog erger.

Een moderne bestuurder ziet er overal hetzelfde uit: hij droomt van grootse projecten en zegt dan bijvoorbeeld - ik citeer twee uitspraken van een Rotterdamse wethouder die als koppen fungeren boven een recent, maar willekeurig Volkskrantartikel - dat hij 'gelooft in uitstraling' en, bij wijze van spreken in dezelfde ademtocht, dat hij de werklozen 'geen illusies' biedt. Die 'uitstraling' moet in dit geval komen van een gigantische nieuwbouwwijk met een Manhattanachtige allure, waarvan hij de dubieuze investeringen tegenover die spilzucht niet begrijpende werklozen als volgt - 'openhartig' - verdedigt: 'Dan heb ik het volgende verhaal: Jullie doen er echt niks mee, want jullie blijven werkloos. Ik bied geen illusies daarvoor. Maar waarschijnlijk kunnen jullie kinderen - als alles goed draait - er iets mee. In kleine toeleverende bedrijfjes. Of als bouwvakker, wanneer we dit project in de jaren negentig kunnen beginnen. Je moet me op mijn mooie

woorden geloven dat dit uitstraling geeft. En dat geloven ze, dat pikken ze (...). Met ruimtelijke ordening en stadsontwikkeling heb je nog geen werk, maar je kunt wel condities scheppen. En dat glimmende gebouw heeft, het klinkt flauw, in ieder geval een glazenwasser nodig'.

Dat is de taal van de moderne bestuurder: cynisch, 'realistisch' en tot in de details ('Dan heb ik het volgende verhaal') door vele naar macht dorstende soortgenoten voorgekauwd. Het is een taal die duidelijk maakt dat het verschil tussen de ordinairste marktkoopman en een politicus gradueel is geworden. Beiden zijn ongeletterd, beiden hebben enkel iets aan de man te brengen. Hun overeenkomst geeft Nietzsches vermoeden van de onverenigbaarheid van politiek en cultuur een nieuwe bodem: voor machthebbers staan sociaal-wetenschappelijke, morele en esthetische overwegingen slechts in dienst van de verkoop van hun beleid, van de 'uitstraling' en het 'goed overkomen'. Dat is ook de reden dat politici - en niet alleen die van het revolutionaire type, zoals Musil nog meende - maar beter geen 'goede boeken' of 'mooie schilderijen' kunnen bewonderen. Die zijn voor hen 'alleen maar gevaarlijk', net als de wetenschap. Behoeft hebben zij uitsluitend aan gepopulariseerde kennis, hetzelfde mengsel van vooroordelen, standaardmeningen en stereotypen op basis waarvan opiniepeilingen en verkiezingsuitslagen ervoor zorgen dat ze mogen blijven zitten waar ze zitten. Het machtsstreven van de politicus heeft alleen succes als hij zich, in de partij en daarbuiten, aanpast aan de meest grauwe en treurige middelmaat.

Rudy Kousbroek heeft eens geschreven dat er aan foto's van politici 'letterlijk *niets te zien* is. Behangselpapier. Onbeduidende koppen, met geen andere eigenschap dan dat je ze al vaak hebt gezien', iets waar al hun streven dan ook op gericht is. Kousbroek begreep niet waarom Vincent Mentzel in een overigens voortreffelijk fotoboek maar liefst zestig portretten van politici had opgenomen: 'Verspilde ruimte, geen eer aan te behalen, hoe goed de foto's verder ook mogen zijn: alles wordt teniet gedaan door die gezichten, triviaal als geraniums'. Ontluisterende, 'boosaardige foto's van politici', dat zou iets aardigs zijn, maar het is de vraag of die überhaupt gemaakt kunnen worden, 'zoals het misschien onmogelijk is een nymfomaan te verkrachten'. Want dit is het probleem: 'Een politicus is iemand die overal voor is te vinden en die elke foto van zichzelf, hoe ontluisterend ook, vertederd bekijkt'. Hij is zo geil op macht dat hij blind is voor de gehanteerde middelen: geen televisiespelletje is hem te banaal, geen populisme te stuitend. Zijn radicale middelmatigheid staat elk zelfs maar ietwat persoonlijk getint portret in de weg.

Bevrijding van de politiek

'Hij bezat het talent nooit in iets aantoonbaars en speciaals uit te blinken, maar wel door een vloeiend en zich elk ogenblik uit zichzelf vernieuwend

evenwicht in elke situatie boven te komen drijven, wat wellicht werkelijk de fundamentele bekwaamheid van een politicus is'. Dat schrijft Musil over de gehate Arnheim, maar het geldt voor alle politici, in en buiten de officiële politiek. Machiavelli - de grondlegger van de politiek als wetenschap - stelde al vast dat machtsstreven *altijd* gepaard gaat met een principieel pragmatische, hoezeer men in het openbaar ook prat gaat op alle mogelijke achtenswaardige 'principes'. De nauwkeurige observatie en uitgebreide studie van hoofdzakelijk Romeinse machthebbers leerde hem dat die terwille van 'het boven komen drijven' alles doen wat - overigens ook volgens hem - moreel verwerpelijk is: liegen en bedriegen, omkopen en intimideren. Dat was volgens Machiavelli niet alleen zo in het vroeg-moderne Italië; het zou gaan om een universele wet. En gevreesd moet worden dat het gewicht van de uitzonderingen inderdaad onvoldoende is om het universele karakter van die wet serieus in twijfel te trekken.

Van intellectuele zijde is het politieke bedrijf dan ook haast altijd argwanend bekeken - en de uitzonderingen van primair enthousiasme bleken naderhand vrijwel steevast pijnlijke gevallen van naïviteit. In het laatste deel van *Gulliver's Travels* zegt Swift dat een minister iemand is die van 'geen andere gevoelens (gebruik maakt) dan van een heftig verlangen naar rijkdom, macht en titels', iemand die zijn macht handhaaft 'door de meerderheid van de senaat of volksvertegenwoordiging om te kopen' en zich dientengevolge specialiseert in twee kunsten: die van de brutaliteit en de leugenachtigheid. Ruim twee eeuwen later zegt iemand als György Konrád, de Hongaarse auteur van zulke schitterende romans als *De medeplichtige* en *Tuinfeest*, nagenoeg hetzelfde, namelijk dat politici *zonder uitzondering* verliefde zijn op de macht, ofschoon ze uiteraard doen alsof ze iets anders, het vaderland bijvoorbeeld, nog pathetischer liefhebben. In elke politicus veronderstelt Konrád iets aanwezig van het delirium dat Hitlers genie uitmaakte. En aan zijn machtshonger zijn principieel geen grenzen gesteld: 'de wereldheerschappij is voor de potentieel in macht geïnteresseerden het hoogste aardse goed'.

Wat er over politici gezegd kan worden is blijkbaar al vele malen gezegd. Waarom zouden we ons nog langer druk maken over die heren? Waarom laten we hen niet gewoon links liggen? Het antwoord is eenvoudig: wij kunnen wel net doen alsof we niets met de politiek te maken hebben, maar dat is truisvogelpolitiek, want de politiek bemoeit zich wèl met ons. Ik zou daarom het soort houding willen bepleiten dat Konrád met de term 'antipolitiek' aanduidt. Die houding impliceert de weigering om deel te nemen aan het 'spel' van de macht, en mag dan ook geenszins a-politiek worden genoemd: van onverschilligheid is evenmin sprake als van demonstratief outsiderdom. Het is een houding die zelfs uitstekend kan samengaan met een betrekkelijk burgerlijk leven, zoals aan de hand van sommige van de eerder gememoreerde auteurs verduidelijkt kan worden.

Bij Konrád is het idee van 'de burgerlijke samenleving', op het eerste

gezicht misschien nogal verrassend, het tegendeel van een door politici beheerste samenleving; het wijst, hoewel onuitgewerkt, nog het meest in de richting van een zo ver mogelijk doorgevoerde basisdemocratie. Die 'burgerlijke samenleving' ligt rechtstreeks in het verlengde van een van de oudste voorstellingen daarvan, het 'vivere civile' van Machiavelli. Beiden zijn, in de overtuiging dat alle macht slecht is, van mening dat de mens van de politiek verlost moet worden, dat het pas goed is als hij niet voortdurend achter zijn vodden wordt gezeten om hem te leiden, te bewaken, op te voeden en te vervolmaken, zoals alle figuren die denken in termen van organisatie, orde en macht - van Campanella tot Stalin - altijd wilden. Machiavelli stelde zich zo'n 'vivere civile' voor als een 'evenwichtige toestand waarbij de begeerten onder controle zijn en de verstandige mensen zich verzamelen op het stadsplein, bereid om naar redelijke argumenten te luisteren, en dat alles in het gouden licht van hun vrijheid en van de zon in het stralende gebied rondom de Middellandse Zee'. Bijna vijfhonderd jaar later vormen die gedachten nog altijd de kern van elk fatsoenlijk democratieconcept (zoals dat in de sociale wetenschappen het verst is uitgewerkt door Jürgen Habermas).

De erfenis: praat- en onderhandelingsdwang

Het is onmiddellijk evident dat deze antipolitieke gedachten sterk afwijken van wat zo'n vijftien à twintig jaar geleden bon ton was in progressieve kringen. Het sleutelwoord luidde toen immers 'politiseren': het werd tijd dat men ging inzien dat allerlei ogenschijnlijk neutrale gebieden van het leven wel degelijk een politieke dimensie hadden en dat men zich, wilde men daarvan niet het onbewuste slachtoffer worden, op die gebieden dus ook politiek diende te gedragen. Voor een deel was dat stellig een terechte gedachte: het is immers onloochenbaar dat 'de politiek' ongewenste sturende en programmerende effecten heeft op het terrein van bijvoorbeeld het onderwijs, het gezinsleven en de seksuele moraal. Maar met de politiseringsdrift van destijds maakte men de zaak meestal alleen nog maar erger: in plaats van ernaar te streven die ongewenste effecten te neutraliseren ging men ze frontaal te lijf, dat wil zeggen: met de middelen van 'de tegenstander'.

Niet-politieke, niet primair politieke of niet noodzakelijkerwijs politieke dimensies van het leven werden ineens vanuit politiek perspectief bekeken: alles moest met het oog op een doorgaans knap abstract einddoel geregeld en gecontroleerd worden. Esthetische en morele kwesties werden onder politiek toezicht geplaatst en daarmee van hun essentie beroofd. De gedachte dat ze het gedifferentieerde niveau waarop ze geformuleerd kunnen worden nu juist te danken hebben aan hun relatieve autonomie - misschien wel de belangrijkste verworvenheid van de beschaving -, werd als burgerlijk weggehoond. De neutraliteit van die kwesties was 'ideologische schijn', een rookgordijn waarachter de klassevijand zijn obscure zaakjes dreef, het ging erom

hun afhankelijkheid van de economische verhoudingen te doorzien. En die 'verhoudingen' hadden - als je eenmaal door het vermoeden van hun onzichtbare terreur bezeten was - de onaangename gewoonte zich *overall* kenbaar te maken. Geen stap kon je meer zetten en geen hap meer door de keel krijgen zonder het vermoeden dat die al voor een aanzienlijk deel 'bepaald' en dus verpest waren door dat rusteloze, onverzadigbare 'systeem'. 'Be-wustzijn' betekende: op je hoede zijn, je harden, weerstand bieden, niets of niemand vertrouwen. Het gevolg daarvan was dat levensgebieden waar een zeker natuurlijk en argeloos gedrag mogelijk en wenselijk is, werden geïn-filtreerd door bureaucratische, in het afgrijselijke academiejargon aangeprezen onderhandelingsmodellen. Vaak kregen ze regelrecht te lijden onder een afschuwelijke praat- en onderhandelingsdwang.

En nu heb ik het niet enkel over de kringen waarin de sfeer van het persoonlijke zonder pardon werd overgeheveld naar die van de politiek, en waar letterlijk elke handeling inzet werd van collectieve bemoei- en regel-zucht, nee, ik heb het ook over kringen waarin men van politiek weinig of niets wist maar van de weeromstuit zoveel tijdgeest inhaleerde dat men de permissive society in zijn meest lakse en afstotelijke vormen alvast in het eigen leven de ruimte gaf. Vanzelfsprekendheden werden het domein van de met pathetische nadruk beleden 'persoonlijke beslissingen', waar je je ver-volgens wel voor het front van de hele troep voor te verantwoorden had. Het leven bleek ineens een aaneenschakeling van existentiële situaties die om 'verantwoordelijke keuzes' vroegen, dus ook om gepraat, onderhandelin-gen, vraag en aanbod-gemarchandeer, psychologie van de kouwe grond en quasi-therapeutische ingrepen. Opvoeden - blijkbaar alleen bekend in de meest traditionele vorm - was als zodanig iets ouderwets: kinderen moesten zelf maar uitzoeken wat goed voor hen was. Met dat progressief klinkende program, in feite een doorzichtig alibi voor een gebrek aan liefde en aandacht voor wie of wat dan ook, werden kinderen aan het lot overgelaten waarvan het nu juist de bedoeling was dat ze zich daaraan zouden leren te onttrekken.

Vrij werden ze allesbehalve. Afgesneden van leerprocessen waarin ze gaandeweg - op het juiste moment, dat is de kunst - op steeds meer gebieden en in een vanzelfsprekende, liefst grotendeels impliciete vorm leren hun ge-drag te verantwoorden (wat is vrijheid en zelfstandigheid anders?) werden ze, de luiers nog niet ontgroeid, noodgedwongen (want zonder vanzelfspre-kende oriëntatiepunten) kleine onderhandelaars, treurige minikopieën van het vroegoude, berekenende, in niets dan hun eigen armetierige 'voordeel' ge-ïnteresseerde mensensoort dat zich tegenwoordig overall breedmaakt. Dat iedereen politicus kan worden, dat men, zodra men het is, kennelijk moeite-loos van departement of functie kan wisselen, is niet zo verbazingwekkend: zonder het te weten is zowat iedereen al zijn hele leven politicus.

De politiseringsdrijf van weleer is zeker niet de enige oorzaak van deze droefstemmende situatie - per slot was ook zij niet meer dan een reactie op reële maatschappelijke ontwikkelingen -, maar zeker is wat mij betreft wel

dat de tegenwoordige situatie, in tegenstelling tot wat allerlei populaire tijd-geestinventarissators voortdurend roepen, niet zozeer gekenmerkt wordt door een afscheid of een bevrijding van de politiek als wel door een totale uitlevering daaraan, hoe a-politiek de verschijningsvormen daarvan ook mogen zijn. Een werkelijke bevrijding van de politiek is alleen mogelijk als men de reële 'politisering' van het leven doorziet zonder zijn houding en zijn gedrag daardoor te laten bepalen. Mensen zouden moeten leren om niet-politiek met elkaar om te gaan, maar gevreesd moet worden dat de omstandigheden waarin die niet-politieke omgangsvormen kunnen gedijen niet direct erg gunstig zijn.

Onvermogen tot samenleven

Als het erom gaat verworvenheden van 'de jaren zestig' op te sommen, wordt er vaak gewezen op de doorbreking van de traditionele gezagsverhoudingen thuis, op school en elders. Niemand heeft meer automatisch gezag op grond van komaf, leeftijd of functie, geen gewoonte of gebruik heeft meer bestaansrecht louter op grond van zijn eerbiedwaardige ouderdom. Daarnaast zijn er de laatste decennia nogal wat studies verschenen die proberen duidelijk te maken hoe treurig, hard en liefdeloos het aan voorindustriële tradities geketende leven van vooral vrouwen en kinderen, maar evengoed van boeren, handwerkslieden en manufactuurarbeiders was. Die studies tasten het fundament aan van elke romantische kapitalismekritiek: in feodale, niet-verlichte tijden waren de primaire samenlevingsvormen eerder hard en gevoelloos dan idyllisch. Rudimenten daarvan treffen we nog aan in de ongeschiedkundige, scrupuleus-harde manier waarop bijvoorbeeld de meeste boeren in afgelegen gehuchten zowel met hun beesten als met elkaar omgaan. (Ofschoon we ons ook in dat opzicht nog wel eens ernstig zouden kunnen vergissen: het is zeer wel mogelijk dat gevoelens in traditionele, religieuze samenlevingen op een geritualiseerde, niet-individuele manier gearticuleerd werden en worden waar wij eenvoudigweg het orgaan voor missen.) In vergelijking daarmee is er niettemin stellig veel ten goede veranderd. Maar de vraag is alleszins gerechtvaardigd of er niet ook iets verloren is gegaan, of we met het instuderen van 'democratische' omgangsvormen niet ook iets nuttigs en goeds hebben verleerd wat vroeger vanzelf sprak.

De vraag stellen is hem beantwoorden: we hebben inderdaad iets verleerd, namelijk het vermogen om niet-politiek, ja om überhaupt met elkaar om te gaan. De 'prijs voor de vooruitgang' blijft stellig niet beperkt tot de vernietiging van de natuur, ze wordt ook fors betaald in een toenemend onvermogen om in primaire sociale verbanden samen te leven. En daarbij gaat het om eenvoudige dingen: mensen de rust en de ruimte gunnen voor persoonlijke aangelegenheden, het aan de dag leggen van een onbaatzuchtige belangstelling voor hun bezigheden, het zich zonder opzichtige blijken van

verontwaardiging kunnen schikken in behoorlijke compromissen, het opbrengen van geduld en respect ook voor wie er andere interesses en voorkeuren op nahouden, het kunnen vinden - kortom - van het juiste midden tussen trouw en distantie, solidariteit en eigenzinnigheid.

Mijn ervaring is dat meest verpolitiekte mensen in 'de jaren zestig' in dit sociale opzicht doorgaans het sterkst gedefformeerd waren (en dat zal nu wel niet anders zijn). Minachting voor wie er anders over denkt was daar vaak het automatische bijproduct van een diepgeworteld onvermogen de eigen standpunten te relativieren; en dat leidde tot de vreemde paradox dat mensen die de solidariteit met op zijn minst de hele arbeidersklasse om het hardst van de daken schreeuwden, vaak niet in staat bleken tot de eenvoudigste vormen van solidariteit in eigen kleine kring.

Geen zin in politietaken

'De jaren zestig' vormen voor mensen van mijn leeftijd een haast onvermijdelijk referentiepunt, zeker voor wie niet bij voorbaat alles wat die tijd aan houdingen, ideeën en inzichten heeft voortgebracht beschaamd van zich heeft afgezet. De confrontatie met zo'n geheugengestoorde opportunist vind ik altijd tamelijk deprimerend. Maar nog deprimerender is de confrontatie met mensen voor wie de tijd blijkbaar heeft stilgestaan en die sindsdien niets hebben bij- of afgeleerd. Een paar maanden geleden werd ik daar nog eens hardhandig aan herinnerd.

Ik nam in Groningen deel aan een panel-discussie naar aanleiding van het boek van Adriaan Venema over collaboratie en verzet van Nederlandse schrijvers ten tijde van de tweede wereldoorlog. Die discussie werd geleid door Wim Kayzer (VPRO) en dus had ik moeten weten dat het om een kruisverhoor zou gaan. Kayzer wilde weten hoe Venema zelf zou hebben gehandeld als hij daar in de jaren veertig oud genoeg voor zou zijn geweest. Venema kende geen spoor twijfel: hij zou niet hebben gecollaboreerd. Kayzer wilde dat toen ook van mij weten, en ofschoon ik zei dat een onbeantwoordbare, oninteressante, onvruchtbare en tot niets leidende vraag te vinden bleef hij aandringen in de weinig fantasierijke stijl van de beroepsadvocaat die het pacifisme van een dienstweigeraar via absurde, hypothetische vragen op echtheid wil toetsen. Ontevreden over mijn ontwijkende antwoorden en vlissend naar zekerheid omtrent de zuiverheid van mijn politieke standpunten deed hij er nog een schepje bovenop: Stukjes schrijven is wel mooi, Offermans, maar wat schieten de armen en vervolgd van nu daarmee op? Hoeveel mensen in Soedan krijgen er dankzij jou te eten? Hoeveel treinen met het land uitgezette buitenlanders had ik persoonlijk helpen ontspreken? Waarom ging ik niet naar Afrika? Naar Afghanistan? Naar Godmagwetenwaar?

Kayzer kon me nog meer vertellen. Ik kende dat rigoreuze moralisme,

die mes-op-de-keelmethode, die verachting voor elk antwoord dat gecompliceerder is dan ja of nee, die infantiele reductie van de wereld tot de overzichtelijke huiskamerproporties van een spelletje 'Stratego' waarbij de stand van de beschaving met één worp van de dobbelstenen beslissend wordt veranderd - ik kende dat alles zoals iedereen het kent die de actiecultuur van weleer enigszins van nabij heeft meegemaakt. Ik probeerde Kayzer duidelijk te maken dat het dwangmatige karakter van zijn vragen symptomatisch was voor de mentaliteit die ik het meest van al verafschuwde, de mentaliteit van iemand die nog uitsluitend kan bevelen en gehoorzamen, een onderofficiersmentaliteit kortom.

Wat me aan Kayzers vragen inhoudelijk het meest dubieus voorkwam, was het gemak waarmee hij alles ondergeschikt maakte aan het grote doel: de onmiddellijke invloed op 's werelds loop. De 'revolutionairen' van de jaren zestig vonden ook al dat je 'klasseverraad' moest plegen, studie en beroep moest laten voor wat het was om in de fabriek de 'arbeidersstrijd' te 'organiseren'. Een van de redenen waarom het studentenprotest wel moest eindigen in cynisme, frustratie en terreur - ik zeg niets nieuws, ik weet het - was de wellicht moreel geïnspireerde, maar daarom niet minder dwangmatige en gewelddadige abstractie van de feitelijke leefwereld, die weer leidde tot een gigantische overschatting van de eigen mogelijkheden. Juist omdat het Doel - het Socialisme of de Revolutie - in geen enkele relatie stond tot de reële problemen, die er per slot van rekening ook aan de universiteiten toch volop waren, moesten zij zich wel concentreren op het heiligen van de middelen: Organisatie, Discipline, Strategie, Theorie - alles kortom wat men in het kader van de politisering noodzakelijk achtte - werden doel op zichzelf, zodat blind moralisme, emotionele verharding, groepsdwang en slavenmoraal niet konden uitblijven. Ik zou denken - en dat zei ik ook tegen Kayzer - dat we inmiddels toch iets verstandiger en beschaafder, en aanzienlijk bescheidener zouden behoren te zijn. We zouden zo langzamerhand toch moeten weten (om met een van de personages van Stefan Themerson in *Generaal Piesc* te spreken) 'dat alle ideeën, alle ideologieën, alle missies, alle Doel-einden een aantasting vormen van de goede manieren, en dat niets, absoluut niets, belangrijker is, werkelijker, dan het gewone, onbedorven Fatsoen van de Middelen'.

Met die ideologieën en die missies zal het nu zo'n vaart niet meer lopen, maar desondanks heeft de politiek zich, zij het in anonieme vorm, wellicht meer dan ooit meester gemaakt van menig leven. Van Themersons in feite antipolitieke 'fatsoen van de middelen' - dat overigens, bij alle verschillen, in het verlengde ligt van Kants humanistische idee dat men geen mens tot middel van zijn eigen doelstellingen mag degraderen - hebben nog maar bedroevend weinig mensen enig benul. Wie zijn carrière een beetje redelijke gepland heeft taxeert iedereen die bij hem in de buurt komt in termen van dat plan: Wat kan ik aan hem hebben? Hoe kan ik hem gebruiken? Welk complot kan ik met hem smeden? Hoe ruim ik hem uit de weg? Van meet af aan

worden de bewuste en de onbewuste 'politici' gedwongen tot spionage-diensten en politietaken, of ze dat nu leuk vinden of niet. De retoriek van de ingestudeerde hoffelijkheid verradt dat het permanent oorlog is.

'Politiek' en 'politie' zijn trouwens niet voor niets etymologisch verwant: de politiestaat is als het ware de natuurlijke bestemming van de politieke mentaliteit, in elk geval niet een aberratie daarvan. Daarom - misschien wel vooral omdat ik eenvoudigweg geen zin heb in politietaken - bepleit ik, dwars tegen de idealen uit 'de jaren zestig' in, een zo ver mogelijke depolitiserings van het hele sociale leven: als er zoiets als een fatsoenlijke politiek mogelijk is, als dat niet *per se* een contradictio in terminus is, dan op basis van het 'gewone, onbedorven Fatsoen van de Middelen'. Dat fatsoen impliceert de wil tot afbraak van alle machtsverhoudingen. En dat is iets waarmee iedereen in elk geval in zijn eigen leven kan beginnen.

LOVER

89 | 1

LITERATUUROVERZICHT VOOR DE VROUWENBEWEGING

Helma Lutz en Annelies Moors: Over onderzoek naar Turkse migranten.

Myriam Diaz-Diocaretz: Bakhtin's communicatietheorie als perspectief voor feministische literatuurkritiek.

Christien Brinkgreve: Zijn of hebben vrouwen het moeilijker?

Troetje Loewenthal: Volwassen. Column

Dorelies Kraakman: Vrouwelijke eros en lesbische lust.

Tijdschriften in *Midden-Amerika*

Bibliografisch overzicht van *500 nieuwe titels*

Los nummer f 7,95. Jaarabonnement (4 afl.) f 28,50.
Lover, Keizersgracht 10, 1015 CN Amsterdam.
Telefoon: 020-277054